

Érdekes jelenség, hogy Tolnai Dali János itthoni küzdelmeinek legbátrabb résztvevőit hiába keressük a "londoni liga" aláírói közt, akiknek többsége hamar eltűnik szemünk elől, munkásságukról nagyon keveset tudunk. A mozgalom hazai magvetésében nagyobb szerepet játszott a puritán elvek néhány olyan hűségese követője, akiket nem sorolhatunk a szűkebb értelemben vett "ligások" közé.

Már-már arra gondolhatnánk, hogy a "Kegyesség formulája" talán csak amolyan "programm minimum" volt szimpatizánsok számára, s esetleg létezett - de elveszett - egy konkrétebb és szigorúbb-merészebb program: a legjobb, uttörő harcostársak valamilyen kátéja. (Puritánus mozgalmunk minden ismerője csodálkozik ugyanis azon, hogy a liga ártatlan szövege hogyan kelthetett itthon akkora riadalmat.)

A másik - valószínűbb - lehetőség, hogy a legaktívabbak nevei csak azért hiányoznak a liga alól, mert a londoni szövetkezés idején ők már itthon voltak, s munkálkodtak a még meg sem fogalmazott alapokmány szellemében - az ortodoxok nagy bosszuságára.

Erdőbényei Deák János például távolról sem csak a hazajövetelben, hanem a pataki iskolai állapotok fölmérésében is megelőzte Tolnait. A "bevött szokások" szerint "hitvány regulákkal", me-reven megkötött oktatási szervezetről olyan szigorú diagnózist adott, hogy abból már nem nehéz az orvoslás útjának-módjának tervét is kiolvasni (Makkai László: A magyar puritánusok harca a fe-událmus ellen. Bp. 1952. 79.).

A fejezetünkben szereplő tucatnyi értelmiségi közül csak néhányról tudjuk határozottan, hogy az ujitó eszmék mellett léptek föl, vállalva a zaklatást és esetenként az állásvesztés veszélyét

is (Erdőbényei, a Vásárhelyiek, Tállyai Z. Márton, Porcsalmi János, Huszti Sándor).

Másokról csak annyit tudunk biztosan, hogy Tolnai Dali kortársai voltak, s külföldi utazásaik, tanáraik, könyveik adatainak megismerése nyomán van okunk föltételezni, hogy a puritánus mozgalommal - már igen korán - együttműködtek.

Végül Zebegnyei Jánosról és Valerius Dávidról - függetlenül attól, hogy az utóbbi pataki professzor orvosi működését hogyan értékelik - éppen azt tudjuk bizonyosan, hogy makacs, esküdt ellenfelei voltak az Angliából hozott ujitó eszméknek és magyar propagandistáinak. A rájuk vonatkozó adatoknak is helyet kell szorítanunk polgári kulturális törekvéseink szemléje során, mert ők is a küzdelmek résztvevői voltak; életük, működésük, világnézeti orientációjuk pontos ismerete nélkül érthetetlen maradna egy egész sor esemény és összefüggés.

Ebben a fejezetben is a tárgyalt értelmiségi figurák életrajzi adatait bővíti elsősorban cikkeink anyaga. Szellemi tájékozódás, világnézeti "arculat" tekintetében ezekről a harcostársakról és ellenfelekről még kevesebb konkrét ismeretünk van, mint a csoport szellemi és gyakorlati vezérééről. Annál érdekesebb megtudnunk egy-egy apró új adatot, különösen azt, hogy könyvtáraik fennmaradt darabjai milyen érdeklődésről árulkodnak. Huszti Sándor Erasmus- és Arminius-kötete pl. jelzi, hogy a németalföldi humanizmus és reformáció legjobb, az ortodoxia legmaradibb eszméivel semmiképpen össze nem férő hagyományai talán elevebben éltek a magyar puritánus mozgalom első nemzedékének gondolkodásában is. (Ha ezt újabb adatok is bizonyítanák, akkor mindenképpen indokolt volna alaposan fölülvizsgálni - a tudományok és művészetek terén egyaránt - a puritanizmus magyar harcosainak a kor világi eszményeihez való viszonyát.)